

4. Фукуяма Ф. Ідентичність: запит на гідність та політика ресентименту (2020). К. : Наш формат.

5. *Арендт Х.* Ответственность и суждение (2013). М. : Издательство Института Гайдара.

6. *Арендт Х.* Банальность зла. Эйхман в Иерусалиме (2008). М. : Европа.

Кравченко Петро Анатолійович

доктор філософських наук, професор, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

СВОБОДА І ПРІОРИТЕТИ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ідея свободи як пріоритетної цінності вічно володарює над людиною. Права людини є непорушною основою конституції будь-якої держави. Здавалося б, назавжди зникли часи духовної деспотії, нав'язування світогляду, диктату способу міркування, цензури поглядів. Здавалося б, прагнення кожного індивіда до духовної незалежності забезпечені так само, як і право людини на земне існування. Але Історія – це постійно наперемінні відливи й приливи, вічний рух угору й вниз. Ніколи жодне завойоване право не завойоване на всі часи, жодна свобода не гарантована від нападів неперервно змінюваного своєю формою насилля. Будь-який прогрес людства завжди потрібно завойовувати, і навіть само собою зрозуміле природне право знову і знову ставиться під сумнів. Коли для нас свобода вже стала звичкою, нічим іншим, як найсвятішим надбанням, із темної безодні світу пристрастей росте тасмнича воля, що прагне позбавити нас цього бажання. Якщо людство тривало й безтурботно віддається задоволенням мирного неба, настає час, коли воно підпадає під чари небезпечного прагнення до сп'яніння силою, до злочинної насолоди війною. Адже для того, щоби ближче підійти до своєї незбагаченої мети, Історія час від часу створює нам перешкоди, котрі неможливо пояснити. Схоже, що в ці зловісні часи людство йде назад до кривавих несамовитих орд, до рабської покірності стада. Але всі деспотії швидко або старішають, або позбавляються свого внутрішнього вогню. Лише ідея духовної свободи, ідея всіх ідей – непереможна, до неї постійно повертаються, адже вона вічна, як дух.

У чому ж сенс самої свободи? «Свобода від» (якихось обмежень) – цього замало, потрібна ще і «свобода для». Ми можемо тлумачити свободу як здатність людини чинити свідомий вибір стратегії власної життєдіяльності з-поміж багатьох можливостей. Чи можливий такий вибір в історії? Скептик скаже, що ні. Який може бути вибір, коли ми в полоні подій. Але в такому разі слід замислитися над тим, хто і що чинить: ми, люди, – по-

дії, чи якісь знелюднені події «чинять» нас. Марке зауважив таке: історія сама по собі нічого не робить, вона не б'ється ні в яких битвах. Суб'єктом діяльності, з якої утворюються історичні події, є дійсна, жива, конкретна людина. Водночас ми знаємо, що кожна людина має свою долю і власний життєвий шлях. Як же виглядає людська свобода з огляду на цю обставину? Коли ми розглядаємо проблему історичності людського способу буття й постає питання про міру людської свободи, саме тоді зазвичай протиставляють такі визначеності життєдіяльності, як вибір та доля. Часто стверджуєть – де є доля, там не може бути вибору, і навпаки. Чи так це насправді? «Того, що визначить доля, не уникне і Зевс», – говорили стародавні греки. Чи не тому уявлення про долю здебільшого тлумачать як рівнозначне такому розумінню людської життєдіяльності, коли чільне місце серед чинників останньої посідає несвобода? Таке тлумачення стало в нас упродовж тривалого часу енциклопедичним.

Сучасна екзистенційна психологія обґрунтовує інший підхід до феномену долі: доля – це визначеність людського буття, співмірна зі свободою в індивідуалізованих виявах останньої. Так є тому, що кожен із нас перебуває наодинці з власною долею. Вона неповторна, оскільки ніхто, крім мене, не має саме такого збігу можливостей, а збіг цей є неповторним. Свобода ж завжди є свободою вибору індивідуальної позиції при зіткненні з власною долею. Саме в площині індивідуальної долі набуває неповторюваності будь-який загальнозначущий регулятив людської життєдіяльності. Тим більше, що, крім неповторності долі кожного окремого індивіда, є ще й доля суспільних угруповань, певних соціально-культурних утворень (від народу, нації до певних суспільних течій та різних об'єднань за інтересами). Чим зумовлена така індивідуалізація людських спільнот? А. Тойнбі, вивчаючи це питання, писав про так званий «феномен Виклику-й-Відповіді».

Представники одного й того ж різновиду суспільства, потрапивши в одну й ту саму проблемну ситуацію, зовсім по-різному реагують на випробування й виклики історії. Одні одразу ж гинуть, інші виживають, проте ціною, після якої вони вже ні на що не здатні. Деякі настільки вдало протистоять викликові, що не лише не знесилоються, а, навпаки, створюють сприятливі умови для подолання наступних випробувань. Є й такі, що плентаються за «першопрохідцями», немов ті вівці за своїм вожаком.

Вихідною інстанцією життєдіяльності будь-яких людських спільнот є конкретна особистість. Суспільство – поле взаємодії особливостей як сукупність відносин між людьми. Ці відносини передбачають збіг індивідуальних «полів» дії, який засвідчує наявність спільної основи життєдіяльності. Такою основою можна вважати конкретно-історичний тип культури. Люди, об'єднані певною системою суспільних відносин, є здебільшого нащадками однієї й тієї ж культури, а тому немає нічого дивного в тому, що на спільний виклик історії дають схожі відповіді.

Отож, доля окремої людини і доля певної спільноти безпосередньо пов'язані з характером активності життєдіяльності. Адже на кожному відтинку власного існування (власної біографії), яка нестримно переростає в історію, кожен із нас чинить (усвідомлено або ж неусвідомлено) вибір якоїсь екзистенційної можливості з множини наявних. Щоразу ми немовби обираємо заново сам спосіб власної життєдіяльності. Тобто, нас ніхто не примушує вибирати, чинити саме так, а не інакше.

Примус усіх думати та чинити так, як думає більшість – це значна загроза демократії, і вона є більш підступною, ніж авторитарні диктаторські режими. Адже коли всі незгодні з тираном – то всі відчують єдність. А коли людина знаходиться в середовищі начебто вільних, а з нею не згодних, то вона повинна приховувати свою думку, аби не наражатися на агресію більшості. Така установка «вимиває» справді критично мислячих громадян, змушуючи їх поступитися всезнайкам. І якщо ці всезнайки будуть у більшості, то формальна загроза демократії може дуже швидко перетворитися в реальну. Саме тому в будь-якому колективі, соціальній спільноті чи суспільстві загалом необхідна глибока повага до іншої точки зору. І перш ніж апелювати, потрібно добре подумати, чому існує ця точка зору і чи має вона аргументи. Якщо так, то ці аргументи потрібно сприймати і діяти відповідно. Навіть більше – потрібно подякувати за те, що з вами поділилися іншою думкою.

Інша справа – ідеологічна спекуляція думками, цінностями чи навіть загальною культурою на кшталт нав'язування «руського міра», який нам насаджували і продовжують насаджувати як зовні, так і п'ятою колоною всередині України. Ми так і не виробили імунітету проти його отруйної дії. А під час активної фази війни «руській мір» почав діяти ще підліше. Особливо це проявляється на сході України де, навіть після обстрілів, люди не можуть себе ідентифікувати. Хто вони? Які в них традиції? Де їхня ідентичність, за якою ми можемо ствердно сказати, представниками якої нації вони є? Саме відсутність ідентичності значної частини населення України є зараз найбільшою проблемою, яку необхідно вирішувати. Тепер, під час активної фази війни, є шанс позбутися всього цього раз і назавжди. Визначальну роль у цьому процесі відіграє освіта.

Ми багато говоримо про ті безперечні вигоди, що їх отримує людство від масового поширення освіти. Але ми нерідко забуваємо про те, що це не менш небезпечні негативи, а то й просто втрати, якими супроводжується цей процес. Насамперед ідеться про те, що освіченість (інколи це проста інформованість) не обов'язково свідчить про належний рівень культури того чи того індивіда, тим більше – про його інтелігентність.

Німецький філософ М. Хайдегер, змальовуючи пересічного індивіда сучасного суспільства, зазначав характерні для нього: безапеляційність суджень і оцінок, готовність дати прості й «вичерпні» відповіді на будь-

які питання сучасного життя, цілковиту впевненість у правильності своїх суджень і оцінок. І це все за фактичної некомпетентності в цих питаннях.

І справді, прислухайтесь до розмов людей у міському транспорті, у магазинних чергах тощо, і ви почуєте, що майже кожен, хто обговорює тут проблеми складного політичного, економічного, наукового життя, має свій власний і завжди «точний» рецепт розв'язання зазначених проблем. При цьому впевненість у правильності свого рецепта тим більша, чим менш компетентним є ваш співрозмовник. Його не здивуєш жодним запитанням. Він завжди на все має готову відповідь-інструкцію, рецепт, правило, формулу. І це починається з раннього дитинства, із батьківських стислих категоричних «можна» – «не можна», «добре» – «погано», «роби так» – «не роби інакше» тощо.

Потім готові відповіді дає школа, коли, наприклад, на уроках із рідної мови замість знання про реальний зміст мовного процесу втовкмачують у голову масу правил-інструкцій на зразок «між такими і такими приголосними завжди пишеться такий-то голосний», «є такі ось і такі винятки». Варто завчити всі ці правила (а це важко, бо ж дуже їх багато) – і ти справді будеш писати без помилок, не маючи при цьому ані найменшого уявлення, чому між отими приголосними треба писати саме цей, а не якийсь інший голосний, і чому ж все-таки бувають саме такі винятки.

Звичайно, ще з раннього дитинства людина стихійно чинить опір системі інструкцій-заборон та інструкцій-дозволів цілою зливою «Чому?» І на це «чому?» не можна дати відповіді. Через це всі ці питання здаються найвніми і від них зрештою відмахуються. І більшість людей із часом доходять висновку, що жити за інструкцією спокійніше, простіше і безпечніше, хоча внутрішнє «чому» не згасає в людині остаточно.

Більшість людей зрештою звикає бачити проблему лише у вузькій сфері власного фаху. Решта – формує свої власні погляди поверхово з позиції того, що потрапляє в їхнє індивідуальне поле зору. При цьому людина зберігає непохитну впевненість у тому, що саме її погляд є оригінальним і правильним. Пересічна людина в щоденних нормальних умовах є звичайною, цілком нормальною людиною, яка жадає ясності і чіткості. Мабуть, через це вона насторожено сприймає інтелігенцію, яка своїми постійними «роздумуваннями» цю «ясність» і «чіткість» «затуманює».

Проте варто настати кризі, яка руйнує чіткість і ясність – і така людина, бажаючи повернення до порядку, стає здатною на все. Хіба не цей пересічний індивід затверджував смертний вирок Сократові, щоби той не бентежив сумління афінських громадян своїми незручними питаннями, на які важко знайти відповідь.

Чи ж не він засуджував Арістарха Самоського на вигнання з рідного міста і ладен був побити камінням за висловлену ним ідею геліоцентризму?

А хіба не пересічний індивід у лютому 1600 р. на площі Квітів у Римі своїми схвальними вигуками висловив згоду зі спаленням Джордано Бруно?

Він же в 1933 р. закладав варварські вогнища для спалення книжок.

У 1957 р. під час масових демонстрацій на Єлісейських полях шалено вигукнув: «Розстріляйте Сартра!»

Наприкінці 60-х ми бачимо його вже на площі Тяньаньмін у лавах хунвейбінів, де він знущується над професорами Пекінського ун-ту, закликаючи «розбити їхні собачі голови».

Аналогічну ситуацію ми бачимо, коли починалася так звана перебудова.

Мабуть, найтрагічніше полягає в тому, що наш «герой» міцно сидить у кожному з нас, до пори ховаючись у глибинах нашої підсвідомості. Цього героя легко впізнати в образі змальованої Сталіним «простої радянської людини», що на голову вища від будь-якого закордонного капіталіста. Адже саме ми, «прості радянські люди» щиро ненавиділи «троцькістсько-зінов'євську банду» і щиро вимагали їм смертної кари на численних мітингах і демонстраціях.

Риси первісної людини чітко проступають у діяльності «народного» академіка Лисенка, який викривав генетиків, що заводили науку в глухий кут. Ті ж риси знаходимо і в простого слідчого Хвата, який знущався над академіком Вавіловим, топчучи його праці.

Ці ж риси ми знаходимо і в багатьох, хто розв'язав Чеченський чи Грузинський конфлікти. І вже досить чітко ці риси проявилися у 2022 р., коли Державна Дума Російської федерації одностайно дала згоду на використання військ за межами РФ, а фактично – на війну з Україною. І цю війну благословив Патріарх Кирило.

Цей список можна продовжувати до безкінечності, але і сказаного досить, щоби зрозуміти соціальну небезпечність таких-от пересічних індивідів.

Ось для того і необхідна гуманітаризація освіти і розвиток гуманітарних наук, щоби кожного пересічного індивіда навчити глибокому мисленню, умінню бачити загальне, основне в одиничному, виховувати його інтелігентність і високу моральність.

В Україні гуманітарну підготовку розглядають переважно як компонент загальної культури, а не професійної підготовки спеціалістів. Багато спеціалістів, що є професіоналами у своїй галузі, дивляться на будь-яку проблему як на суто технічну. Звівши її до рівня турботи про тимчасову вигоду, вони не бачать віддалених негативів реалізації своїх проєктів.

Екологічні катастрофи, серйозні помилки в соціальній політиці, війни – результат технократичного мислення. Досконала техніка потребує від людини досконалості, високої загальної культури. Не випадково у багатьох країнах істотно змінюються освітні програми на користь гуманітарних дисциплін. У технічних вищих навчальних закладів США, Англії обсяг їх досягає 30%. Американці, наприклад, готують не більше 15% кадрів з інженерно-технічною освітою, а ми – понад 40%.

Нехтування гуманітарною освітою неминуче призводить до технократизму. Технократизм є абсолютизацією технічних, командно-адміні-

стративних рішень, применшення значення соціально-культурного змісту діяльності людини.

Саме гуманітарне знання дає можливість подолати технократичне й вузькопрофесійне мислення, виховує духовно багату особистість, зорієнтовану на загальнолюдські цінності, гуманістичні ідеали. Воно передбачає підвищення рівня загальної культури, освіти, розширення світогляду, розвиток здатності до самостійного мислення.

Що ж таке є гуманітаризація освіти? Це насамперед уведення в навчання і виховання елементів, що сприяють формуванню гуманітарної культури. Це передбачає приділення особливої уваги дисциплінам соціально-економічного циклу, філософії, етиці, релігієзнавству, культурі.

Під гуманізаційними процесами в системі освіти розуміють олюднення, привнесення гуманістичних тенденцій у викладання кожної навчальної дисципліни.

Гуманізація – це система поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, розвиток і вияв своїх здібностей на засадах рівності, справедливості, людяності, як на бажану норму відносин між людьми.

Гуманізація – це високий рівень освіченості і духовної культури людини, коли за основу беруть загальнолюдські цінності, що ґрунтуються на свободі їх вибору. Саме гуманітарні знання допомагають людині визначитися в тому світі, до якого вона належить, зрозуміти себе і навколишнє середовище, осмислити власне буття і віднайти його сенс.

Мозгова Наталія Григорівна

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Гончаренко Катерина Сергіївна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

КОНФЛІКТ ДОСВІДУ В СУБ'ЄКТИВУВАННІ СМISЛУ

«Не допускай свою думку до такого шляху пошуку, який вигадують невігласи, люди з двома головами. Безпорадно розум їх блукає, і самі вони кружляють манівцями, глухі та разом з тим сліпі. Безглуздий народ: буття і небуття одним і тим же звуть, але шлях всьому цьому є зворотній».

Парменід

Ще Парменід стверджував, що мислення як мета досягається винятково поєднанням думок логічним шляхом, а не немислимыми, безіменними,